

Tautosakos darbai 64, 2022, p. 195–211
 ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
 DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.22.64.11>

„Nuo to laiko žmonės pradėjo kitaip manyt apie kalną“

Iš Jono Kumečio atsiminimų apie Veliuonos piliakalnius

VILMA DAUGIRDAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
 vilma.daugirdaite@liti.lt
<https://orcid.org/0000-0003-4025-4032>

PILIAKALNIŲ SAMPRATOS POKYČIŲ ATGARSIAI JONO KUMEČIO RANKRAŠTYJE

Jonas Kumetis (1861–1949) – ilgametis Veliuonos bažnyčios vargonininkas, chorvedys, knygnešys, tautinės savimonės ugdymu besirūpinęs švietėjas, bendradarbiavęs su mokslu, literatūros žmonėmis. Šio tautiškai susipratusio lietuvių biografijoje minimas ir tautosakos rinkimo faktas, nors jo aktyvumas folkloro atžvilgiu, regis, labiau reiškesi ne fiksuojant, o skleidžiant liaudies dainas chorine veikla. Septyniolikos dainų rinkinuko¹ sudarymą, tikėtina, bus paskatinęs muzikai skirtame laikraštyje *Vargonininkas* paskelbtas kvietimas muzikinių žinių turinčius visuomenės narius įsijungti į dainų su melodijomis rinkimo darbą (Volteris, Narjuskas 1910), juo labiau kad J. Kumetis kaip vargonininkas galėjo būti suinteresuotas tokiu būdu išplėsti savo paties vadovaujamo choro repertuarą (plačiau žr. Stravinskas 2001: 731–732; Tumas 1938).

Tautosakos darbuose publikuojamų naratyvų apie „istorinius Veliuonos kalnus“ pabaigoje pridedama pastaba („Ką girdėjau ir atminiau, netaikydamas aprašiau. Kas tiks – išsiskirsite“) leidžia manyti, jog ne bendras susidomėjimas folklorine veikla, o galbūt asmeninis kvietimas ar spaudoje nuskambėjęs raginimas tapo paskata ir šiam rankraščiui atsirasti. Svarstant jo atsiradimo aplinkybes, svarbu pabrėžti, kad XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, visuomenei įgyjant vis daugiau istorijos žinių,

1 Lietuvių mokslo draugijai nusiųstas rinkinys *Jono Kumečio užrašytos liaudies dainos su gaidomis* saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (f. 119-6). Skaitmeninę kolekciją žr. internete: https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/objects/VUB01_000726877#00001.

o piliakalniams tampant istorinę atmintį formuojančių kultūrinių, edukacinių renginių vietomis (plačiau žr. Vitkūnas 2016: 283–306), Veliuonos piliakalniai taip pat jau buvo įgavę „istorinių kalnų“ statusą: „[Veliuonoje] yra net du istoriniai kalnai: vienas – didž. Lietuvos kunigaikščio Gedimino kapo kalnas, kur, sulig senovės padavimais, d. L. k. Gediminas, žuvęs mūšy su kryžiuočiais ties Veliuona, buvo sudegintas ir laikinai palaidotas [...]; antras, kur buvo pastatyta tvirtovė (jos pamatiniai mūrai dar aiškiai matyti“ (Kubilius 1925: 10).

J. Kumečio surašyti pasakojimai apie Veliuonos kalnus pirmiausia pateko į tuomečio *Lietuvos žinių* redaktoriaus Jono Strimaičio rankas, šis juos kaip kraštotyros leidiniams tinkančią medžiagą – galima numanyti, neatsitiktinai – persiuntė Vaclovui Biržiškai. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje, Vaclovo Biržiškos fonde, rankraštis, pavadintas „Iš mano atsiminimų apie Veliuonos istorinius kalnus. [Su Jono Strimaičio laišku V. Biržiškai]“ (f. 32–324) ir yra saugomas.

Už J. Kumečio rankraščio užkliuvau visiškai kitais tikslais peržiūrėdama V. Biržiškos fondą. Intriguojantis pavadinimas negalėjo nekelti profesinio smalsumo, o skaitant tiesiog įtraukė tekste atsiveriantis atminties daugiasluoksniškumas. Tačiau prireikė laiko, kad atskiri atsiminimų elementai konkretizuotųsi gyvenamojo laiko realijomis, kad imtų aiškėti, kada, koku būdu į tradicinio žmogaus regos lauką ėmė smelktis istorinė Lietuvos praeitis. Daugeliu atvejų rankraštį perprasti padeda platesnis žvilgsnis į XIX a. vykusius istoriografijos ir istorinio sąmoningumo pokyčius – juos verta trumpai priminti.

Devynioliktame šimtmetyje, Europoje randantis istorijos mokslui šiandienine prasme, centruojantis į savojo etnoso istorijos apmąstymą (plačiau žr. Griškaitė 2016: 387–388), Vilniaus universiteto veikiamoje kultūrinėje atmosferoje vis daugiau dėmesio ėmė sulaukti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) istorija. Tačiau Lenkijoje bei Lietuvoje po XVIII a. įvykusių Abiejų Tautų Respublikos padalijimų į istoriją atsigręžta ne tik moksliniu, bet ir politiniu, visuomeniniu tikslu: istorija tautai tapo moralinės paguodos šaltiniu, tautinės ambicijos kėlėja, tautinės savivokos stiprinimo priemone (Maciūnas 1939: 173–175). Įkvėpimo ir medžiagos autentiškuose istorijos paminkluose ir krašto praeityje ieškojo istorikai, Lietuvos istorijai neabejingi asmenys, romantinės krypties literatai. Ypatingas suinteresuotumas LDK istorija skatino domėtis ir lietuvių folkloru. Impulsą iškelti folkloro – liaudies dainų, padavimų – svarbą siekiant pažinti praeitį bus davusios senųjų metraščių ir kronikų užuominos apie karių žygius šlovinančias dainas ar raudas, istoriografijoje užfiksuoti padavimai. Senuosiuose raštijos paminkluose panaudotos tautosakos dvasia atitiko romantinės krypties istorikų ir literatų pastangas išaukštinti Lietuvos praeitį, todėl dėmesys tautosakai kaip istorijos žinių šaltiniui neslūgo visą devynioliktą šimtmetį.

Vertinant iš folkloristikos perspektyvos, dažnai tenka kalbėti apie tuomet susiklosčiusią paradoksalią situaciją, kai folkloro kaip autentiško istorinių žinių šaltinio sampratą užgožė tendencija romantizuoti folklorinę medžiagą, ją laisvai redaguo-

jant, suistorinant, savo nuožiūra perdurbant iš gyvosios tradicijos imamus kūrinis ar gyvajai tradicijai priskiriant pačių sukurtus tekstus. Pristatomi J. Kumečio surašyti pasakojimai apie Veliuonos kalnus leidžia išryškinti kitą, iki šiol nesuaktualintą, aspektą – pačios istoriografijos tapimą šaltiniu, maitinančiu sakytinę tradiciją. Apie lenkakalbių Lietuvos romantikų pateikto istorinio LDK naratyvo, žadinusio bajorijos ar iš valstiečių kilusių tautinio sąjūdžio veikėjų patriotizmą, platesnę sklaidą lietuviakalbėje valstietiškoje terpėje, ypač XIX a. pirmojoje pusėje, daug kalbėti netektų. Sakytinė tradicija istoriniais vaizdiniais, siužetais, motyvais ims pildytis su *Aušra* (*Auszra*), iš naujo sukilus lietuvių tautiniam sąjūdžiui. XIX a. pabaigos tautinis sąjūdis, atsiribojęs nuo unijos su Lenkija krypties ir rinkęsis lietuviškąją etnokultūrinę, etnolingvistinę, etnopolitinę orientaciją, į pirmoje amžiaus pusėje pradėtą kurti tautos istorijos pasakojimą radikalių pokyčių tarsi neįliejo. Savai, lietuviškai, istorijos versijai buvo pasirinkti į istoriografiją ir kultūros pasaulį jau įvesti savotišku aukso amžiumi laikomi LDK laikai, menantys valstybės susikūrimą, herojiškas kovas su kryžiuočiais. Kaip liudijo pačių kultūrinio ir tautinio sąjūdžio veikėjų patirtys, istorinės temos buvo palanki emocinė atrama telkiant etninės savipratos, vienijančio bendrumo jausmo stokojančią tautą.

Iš folkloristikos pozicijos žvelgiant į vis dar romantiškai nusiteikusių ano meto lietuviškąją istoriografiją, svarbiu momentu reikėtų laikyti piliakalnių susiejimą su istorinėmis asmenybėmis, įvykiais, reiškiniais. Šie tautos istorinio sąmoningumo turinį ir linkmę keitę lietuviškosios istoriografijos pokyčiai kūrė prielaidas mitinės pasaulėvokos ir istorinės sąmonės sąveikai, kartu folkloro – tikriausiai tiksliau būtų sakyti, folklorinės arba mitologinės atminties – suistorinimui.

Vieną pirmųjų suistorintų piliakalnių interpretaciją dar XIX a. viduryje lietuvių skaitytojui pateikė Motiejus Valančius. 1848 m. išspausdintame ir ne vieno leidimo sulaukusiame istoriografiniame veikle *Žemaičių vyskupystė* piliakalniai vaizduojami kaip ikirikikščioniškojo lietuvių tikėjimo reliktas – žemaičių šventvietės, autoriaus vadinamos žinyčiomis. Vėliau išėjusioje istorijos mokančioje didaktinėje knygelėje *Pasakojimas Antano tretininko* (1891) Lietuvos istoriją pasakojančiuose naratyvuose piliakalniai tampa neatsiejami nuo kovų su kryžiuočiais.

Išskirtinis vaidmuo suaktualinant piliakalnius kaip nacijos tapatumui reikšmingus simbolius priskiriamas Jonui Basanavičiui, 1883–1884 m. paskelbusiam istoriniais šaltiniais paremtą straipsnių seriją (Bassanawiczius 1883; [Basanavičius] 1884), piliakalnius susiejančią su medinių pilių vietomis, liudijančiomis kovas su ordinais. Tokia šių gynybinių įtvirtinimų interpretacija tiesiog įsirežė „į besiformuojančios nacijos kultūrinę atmintį: piliakalniai tapo nacijos tapatumui reikšmingais simboliniais dariniais (lietuviškosiomis atminties vietomis) ir tuo pačiu žymėjo naujos, istorinės sąmonės veikiamos, atminties užgimimą“ (Kulevičius 2014: 212). Svarbu pabrėžti, kad panašiu metu pasirodė M. Valančiaus ir J. Basanavičiaus

tekstai, folklorinei valstiečio aplinkoje stūksojusių piliakalnių interpretacijai siūlantys istorinę alternatyvą, regis, turėjo panašią intenciją – ugdyti tautinį orumą (plačiau žr. Baronas, Mačiulis 2010: 266; Merkys 1999: 723).

Toks praeitį liudijančių piliakalnių vaizdinys šaknijos ir sakininėje tradicijoje. Istorinių sąsambių įgijo ne tik ne kartą jau perprasminti tradiciniai padavimai. Literatūros kūriniių ar istorinių veikalų faktai imti asocijuoti ir su padavimuose neįprasmintais gamtinio kraštovaizdžio objektais. Tačiau, stokojant žinių, istoriniai faktai paprastai neįgydavo naratyvinėje tradicijoje išplėtotos siužetinės formos, gyvuodavo kaip trumpos ištarmės, skurdūs teiginiai. Šio žanro kūrinuose įvykių istoriškumo įspūdis kuriamas ne vaizduojant ant piliakalnių vykusias kovas su kryžiuočiais ar pabrėžiant jų gynybinę paskirtį, o pasitelkiant smulkias detales (pavyzdžiui, minint ginklų pavadinimus), pridedant pastabų, kad piliakalnius kariniais tikslais supylė lietuviai, ant piliakalnių lietuviai su „kryžiuokais kariavo“ ir panašiai (Kerbelytė 1970: 110–118). Padavimų fiksavimo specifika skirtingais laikotarpiais (ten pat: 15–38) taip pat nemažai lėmė, kad turime tik jų santraukas, rinkėjų savais žodžiais perteiktą turinį, deklaratyvius teiginius, plačiau neatskleidžiančius, kaip istorinė atmintis spraudėsi į mitinės pasaulėvokos žmogaus erdvę, keisdama jo kultūrinę ir tautinę orientaciją.

Šiuo požiūriu žemiau skelbiami J. Kumečio atsiminimai – reta išimtis. Atsiremiant į klasikinius folkloro naratyvus jo pasakojama Veliuonos kalnų istorija išryškina, kaip per spaudą, vizualiosiomis (netekstinėmis) sklaidos formomis (asmeninės piliakalnių įženklavimo iniciatyvos, archeologiniai kasinėjimai ir pan.) į kraštovaizdį įsiejama suistorintą piliakalnių sampratą jaukinosi tradicinės pasaulėvokos žmogus, menantis mitologizuotą jų praeitį. Kartu ši medžiaga, objektyviau atverianti mums mažai pažįstamą praeitį, leidžia užčiuopti chronologiškai determinuotą skirtingą piliakalnių interpretaciją: atvykimo į Veliuoną 1873-aisiais ir pirmųjų čia praleistų metų atsiminimai rezonuoja dar tik su M. Valančiaus *Žemaičių vyskupystėje* paskleistomis žiniomis apie ikirikikščioniškąją Lietuvą, kai piliakalniai buvo vaizduojami kaip pagonių dievų garbinimo vietos; pristatant chronologiškai tarsi neapibrėžtą naratyvinę veliuniškių tradiciją ataidi J. Basanavičiaus pasiūlytoji piliakalnių samprata, davusi kryptį šiuos kraštovaizdžio objektus susieti su konkrečiomis ant jų stovėjusiomis pilimis, istorinėmis asmenybėmis, įvykiais, kovomis.

J. Kumečio surašyti atsiminimai apie „Veliuonos istorinius kalnus“ J. Strimaičio V. Biržiškai siųsti tikintis, kad jie turi vertės Kraštotyros draugijai ir galėtų būti išspausdinti jos leidiniuose (f. 32–324, l. 7r). Praėjus beveik šimtui metų, rankraštis publikuojamas ne tik kaip dėmesio vis dar vertas folkloro tekstas, bet ir kaip išpopuliarėjusioms atminties studijoms galinti būti aktuali medžiaga.

Apie rengimo principus. Rengiant rankraštį spaudai, stengtasi palikti autentiškas sintaksines ir morfologines konstrukcijas. Rašyba ir skyryba tvarkyta taikantis

prie dabartinės rašomosios kalbos normų. Kai to paties žodžio formos įvairuoja, rašyba vienodinama linkstant į dabartinės bendrinės kalbos pusę. J. Kumečio komentarai pateikiami kaip rankraštyje (išnašose žymimi žvaigždutėmis, tekste rašomi skliausteliuose). Parengėjos komentarai, paaiškinimai ar kitos su tekstu susijusios papildomos žinios nurodomos laužtiniuose skliaustuose pačiame tekste arba išnašose puslapio apačioje.

Išlaikyta ir autentiška autografo struktūra, susidedanti iš dviejų dalių: „Iš mano atsiminimo apie Veliuonos istorinius kalnus“ ir „Apylenkės Veliuonos žmonių legendos apie minėtuosius kalnus“. Tačiau, siekiant išvengti klaidinti galinčios painiavos, atsisakyta publikacijai suteikti archyvinio dokumento pavadinimą. Mat bibliotekoje, aprašant bendro pavadinimo neturintį rankraštį kaip archyvinį dokumentą, jam visam buvo suteiktas pirmosios dalies pavadinimas – „Iš mano atsiminimų apie Veliuonos istorinius kalnus“.

Vilma Daugirdaitė

PASAKOJIMAI APIE VELIUONOS KALNUS

I. Iš mano atsiminimo apie Veliuonos istorinius kalnus

1873 metais pavasaryje aš [Jonas Kumetis] jau turėjau trylika metų². Važiavome iš Čekiškės gyventi į Veliuoną. Privažiavus prie miestelio pastebėjau atskirą aukštą kalną. Pailgas, panašus į trobą, ant viršaus nuo vakarų gale apvalas kapčius apie tris sieksnius aukščio, o patim smaigalyje stovėjo aukštas suglaustomis apdžiūvusiomis šakomis jovaras. Šalia jovaro – senas, jau pakrypęs kryžius.

Tėvelio klausiu:

– Kas čia per kalnas?

Sako:

– Tai piliakalnis.

Ir tuoj pasuko arklius pro tą piliakalnį, į tarpą kalnų, keliu į Veliuonos miestelį.

Apsigyvenus Veliuonoj po kelių dienų parūpo manei tas kalnas. Vėl klausiu tėtės:

– Kodėl tą kalną vadini piliakalniu?

Sako:

.....
2 Užfiksuota data – aiški nuoroda į konkretų laikotarpį, leidžianti tikėtis pasakojime aptikti (taip iš esmės ir nutinka) dar tik valančiškiosios interpretacijos, piliakalnius siejančios su šventvietėmis, refleksiją. Šiuo atveju įtaką sakybinei tradicijai galėjęs daryti veikalas buvo 1848 m. išleista *Žemaičių vyskupystė*. Netektų abejoti, kad vienu produktyviausių XIX a. antrosios pusės lietuvių rašytojų laikomas M. Valančius tuo metu jau turėjo savo skaitytojų (plačiau žr. Pacevičius 2002: 54–56).

– Kad žmonių supiltas, tai piliakalnis. Žmonės kalba, kad jame dvaras uždumtas³.
Klausiu:

– Kas jį uždūmė?

– Piktos dvasios. Dar yra ir daugiau kalnų. Už pusantro viorsto⁴ į rytus yra Kartuvių kalnas. Ten kardavo nusikaltėlius per pirmąjį lenkmetį, karakosmetį⁵.

– Kas tas karakosmetis?

– Tai lenkų sukilimas. Tada ponai ir kunigai rinko jaunus vaikus apie aštuoniolikos metų – pasiūdavo [jiems] sermėgėles aplink surauktais kvoldais, tai vadino juos karakosais; surinkę [...] ketino juos siųsti į karę. Šiapus piliakalnio į vakarus yra vėl kalnas – Čerkakalnis.

Sakau:

– Kodėl tą vadina Čerkakalniu?

Sako:

– Nežinau – ar ant jo kas čerškė, ar čerkas gėrė. Šneka, kad cerkvė stovėjo ar raganų namas, – kiti tą kalną vadina Cerkakalniu. Dar į vakarus trečias kalnas – Bažnytka⁶. Dabar ant to kalno stovi sena bažnyčia, dar pagonų statyta.

Klausiu:

– Kas tie pagonai?

Sako:

– Tokie bjaurūs, plaukais apžėlę, su barzdomis žmonės⁷, [jie] su kureliais (pagaliais)⁸ mušdavos ir su seidokais⁹ šaudė¹⁰.

3 Atkreiptinas dėmesys, kad neužsimenama apie kunigaikščio Gedimino žūtį Veliuonoje. Vadinasi, XIX a. 8-ajame dešimtmetyje šis istoriniuose šaltiniuose minimas faktas dar nebuvo patekęs į sakinės tradicijos atstovų regos lauką.

4 *Viorstas* – rusų ilgio matas, lygus 1,067 kilometro (LKŽe: viorstas).

5 *Karakosmetis* – 1831 metų sukilimo Lietuvoje laikotarpis (LKŽe: krakòsmetis).

6 Čia proga paminėti, kad po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. Veliuonos kalnai buvo pervadinami kitais vardais, dėl ko bus atsiradę painiavos žmonių pasakojimuose apie kalnus. Štai XX a. 4-ajame dešimtmetyje pildytose Lietuvos žemės vardyno anketose nurodoma, jog „Bažnyčios kalnas ir Ramybės kalnas buvę vadinami bendru vardu Cerkakalnis – nuo žodžio ‘cerkvė’ (bažnyčia)“ (Lietuvos žemės vardyno anketos, saugomos Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro archyve; toliau – LŽVA). Kiti kalnų pervadinimo liudininkais buvę veliuniškiai prisimina, kad, „kai Lietuva susitvėrė“, tik Cerkakalnis pradėtas vadinti Ramybės kalnu (dėkoju kolegai Kęstučiui Gudmantui, pasidalijusiam asmeniniame archyve saugomais užrašytais močiutės pasakojimais). Šioje publikacijoje nesiimama verifikuoti J. Kumečio rankraštyje minimų kalnų pavadinimų.

7 J. Kumečio atsiminimuose pagonių vaizdavimo tendencija dažnai artima M. Valančiaus kuriamiems vaizdiniais, plg. „Senos gadinės Žemaičių vyrizkiai buvo augaloti, stiprus, skudrus ir sulaukdavo szimto metų. Barzdų neskusdavo, plaukus retai kuomet kirpdavo, dėvėjo visados kailiniais yvairių girios žvėrių ir drobe darbo savo moteriszkių“ (Volonczauskas 1897: 7).

8 *Kurelis* – storas pagalys, kuoka, vėzdas (LKŽe: kurėlis).

9 *Seidokas* – strėlių ar akmenų svaidomasis lankas, kilpinis (LKŽe: seidokas).

10 Pastebėjus, kad padavimuose kautynės su svetimomis kariuomenėmis dažnai charakterizuojamos tik paminint, kokiais ginklais kovota (Kerbelytė 1970: 118), atkreiptinas dėmesys, jog, plačiai ne-

Su vaikais apibėgiojus Veliuonos apylenkė, pradėjo vaikai pasakoti, kad yra daug kalnų: antai prie pat Nemuno, už lankos, prie upelio Gystaus, – Pilaitės. Eival! Nubėgome. Prie vandens Nemuno – gražūs du kalneliai.

Didesnysis vaikas Kostė sako:

– Tai čia, vaikine, stovėjo dvaras, o štai aplink apkasti ravai¹¹ vandeniui užbėgti, kad prie to dvaro vagis neprieitų.

Pasigėrėję grožiu, bėgom namo link.

Priešais tų Pilaičių – Margų kalnas. Vidurkalnyje išilgai kalno dvi įlankos – alėjos. Klausiu, kas čia.

– Tai čia pagonų ponai vaikščiojo, sėdėjo ir į Nemuną žiūrėjo¹². Kitądien pamatysim daugiau kalnų. Dabar eikim gyvulius gyti. Jau saulė gerai išpiet pasisuko. Še jau savo šešėlio neperžengiu!

Ir bėgam visi per Margų kalną namo.

Po kelių dienų vėl susibėgome perpietę ir lipam tiesiai ant Cerkakalnio. Ant viršaus kalno – gražus puikus obuolių sodas, takai aplink grynai nuskusti, nuravėti; tarpe obuolių išilgai ir skersai patakiais apsodinta agrastais ir serbentomis.

– Vaikine, tai vis čia mūsų, vaikų, darbas. Ponaitis Zaleskiuks Bladzius* sukviečia viso miestelio ir kaimo vaikus, su jais jis pats gracavoja ir vakare visiems nuperka po paditkinę¹³ bulką, kai kada ir saldaus alaus bačką. Čia mat, ant to kalno, kitados stovėjo dvaras.

Mums bebėgiojant pamatė senas daržininkas Mikas Velička.

– A jūs kiaušvagiai! Tai prie agrastų!

Suklikome visi ir leidoms bėgti pakalniui. Palaukę, atsikvėpę, susitarėm eit ant piliakalnio. Visas kalnas neaptvertas, tik trumpa žole apžėlęs, vietoms pagriuvę. Nuo Nemuno pusės vienas aukštyn takelis išilgai kalno, kai ožkų pramintas.

.....
aiškindamas istorinių realijų, su pašaipiu humoru lietuvių kovas aprašinėjęs realistas M. Valančius (plačiau žr. Maciūnas 2003: 519) taip pat nedaugžodžiavo apie pačias kovas, vardydamas ginklus, kuriais kariavo pagonys: „Kariaudami dangstėsi žverių kailiais, kaip skidomis. Ginklais jų buvo: kalavijai arba szoblės, deiginos, raguotinės, saidokai su vilyčiomis ir geležiniai botagai, ant galo kurių kabojo bumburas, dviejų svarų sunkumo“ (Voloncauskas 1897: 7); „Žemaičiai, vardu didžiausio kunigo vadinami, tuojaus griebę giniklus, susirinko į būrį. Buvo jų į tris tukstančius. Kožnas turėjo už juostos keletą medžio stripų, kardą, ragotinę, geležies bizuną, ant kurio galo kybojo geležies buožė nuo dviejų svarų, o kai – kurie ir saidokus su vilyčiomis“ (Valančius 1906: 62).

11 *Ravas* – griovys (LKŽe: ravas).

12 Galima numanyti, jog šiuo atveju pagoniškosios gyvensenos pirmavaizdžiu bus tapęs dvarininkų Zaleskių pavyzdys. XVIII a. pabaigoje Veliuonos dvaro šeimininkais tapę bajorai Zaleskiai valdė jį visą devynioliktą šimtmetį, kai ir buvo kuriamas Veliuonos rezidencinis dvaras ir iškiliausia jo dalis – parkas (plačiau žr. Labanauskas 2001: 29–48).

* Zaleskis Bladas 1880 m. įstojo į Varšuvos seminariją klieriku. Baigęs mokslą, išvažiavo į Romą, Gregorianų universitete [lot. *Pontificia Universitas Gregoriana*] mokės. Išvažiavo su misija į Indiją [...]. Grįžęs Romon pakeltas [tituliniu Antiochijos lotynų] patriarku; mirė [ir palaidotas Romoje].

13 *Paditkinis*, -ė – kainuojantis ditką (senovinį šešių skatikų pinigą) (LKŽe: paditkinis, -ė; ditka).

Užbėgome ant kalno, apsidairę džiaugiams, kad [jis] daug aukštesnis už kitus, gretimuosius, kalnus ir įdomus, kad išveizda kai triobos stogo. Tik nuo vakarų tam gale, po jovaru, aukštas kapčius, biskį pailgas, – čia stovi pakrypęs apkerpėjęs kryžius. Viso piliakalnio viršus ne platesnis kai penki metrai. Arti jovaro tame gale apvali duobė kokių pusantro metro diametre pločio stačiais kranteliais, o viduryje žymu tik drėgni pelenai; toliau matės antra, mažesnė, duobelė, priaugus žolių.

Vaikai sako:

– Tame kalne uždumtas dvaras, o tos duobės – kaminų vietos. Sako, tę pana verkia – štai toje duobėje girdėt! Nagi, paklausykim.

Aš tokią kalbą išgirdęs nustebau, paėmė šiurpas, plaukai pasišiaušė, ant tokio aukšto kalno pirmąkart užlipus. Žiūriu, keli vaikai sugulė apie tą duobę, ausis pakreipę klausos.

– Vai, girdėt, kai ten viduryje kasžin kas skamba, dunda ir, rodos, verkia. Vairkūti, iš tikro aš girdžiu, kai verkia.

Ir aš su baimė prigulčiau klausyti. Vaikai mane, kai svetį, persergi, kad neįkrisčia gelmėn arba kad neįtrauktų. Su baimė klausiau ir man girdėjos, lyg kad kas kur dunda. Tuoj visi sukilome susibauginę ir nubėgome žemyn.

Parėjęs namo pasakojau tėvams, ką ant piliakalnio sužinojau. Tėvai atidžiai klausė. Pasisakiau, kad mane baimė suėmė, kad vaikai sakė, kad velniai gal per kaminą įtraukt. Tėvai baudė: ko valkiojotės po tokias vietas – galėjo ir įtraukt.

Daugiau bijojau ant to kalno lipti ir kitų laipiojant nemačiau.

Antrą pavasarį Cerkakalnyje ir Bažnytkalnyje pono Zaleskio šimtą dvidešimt marinosų, baltų avių, ganiau. Atėjo [jo] sūnus, ponaitis Bladas Zaleskis, jau vyrukas. Klausė mane, kiek turiu avių. Pasakiau: šimtą dvidešimt.

– O mačiau – žmogus vieną nusinešė.

– Tai turbūt ne mano, aš daboju.

Išėmęs dvidešimt kap[eikų] man dovanojo. Ir sako:

– Ar ant ano kalno, piliakalnio, nugeni?

Sakau:

– Ne.

– Tai negyk. Aš nepaveliju.

Pamaniau: turbūt bijo, kad per kaminą neįkristų avis.

Ponaičiui pasitraukus, aš iš džiaugsmo sudainavau lenkiškai „Śpiewa słowieczek w tym gaju“¹⁴. (Mat Čekiškėje tarp bajorgalių išmokau.) Po valandėlei sugrįžęs ponaitis klausė, kas gi čia taip gražiai lenkiškai dainavo. Pasakiau: aš.

– Ar ir kalbėt lenkiškai moki?

– Moku.

.....
14 „Gieda lakštingėlė tame gojuj“.

Dar davė 50 kap[eikų] ir paglostęs nuėjo. Gal būt[ų] ir dar ką dovanojęs, bet tų avių ilgiau neteko ganyti.

Kai aš apsisukaičiau lietuviškai, tai supratau, kad jis buvo lenkų patriotas.

II. Apylenkės Veliuonos žmonių legendos apie minėtuosius kalnus

Aprašysiu nuo pradžios¹⁵.

1. [Kartuvių kalnas]

Kartuvių kalnas nuo Veliuonos į rytus apie pusantro kiliom[etro]¹⁶. Guli smailiai į vakarus prie Nemuno, ir nuo žiemų-rytų [į jį] giliai įsigriovęs visokiais krūmais apaugusiais krantais Tvirbutupis. Ant to kalno viršaus stovėjo kryžius. Tai toje vietoje per pirmąjį lenkmetį, [vadinamąjį] karakosmetį, per antrąjį lenkmetį, baudžiamos laikais, gal ir prie stabmeldžių žmonis, pasmerktuosius mirtin, kardavo. Dabar ant tos kartuvių vietos stovi Čelkono kolonijos triobos. O kryžius perkeltas tolyn, prie kelio.

Žmonės nupasakoja, kad prieš tą kalną, prie griovio ir daubos tilto, baisiai vaidinos. Vieni matė kokį tai žvėrį išsižiojusį, kiti – nepaprastą šunį, kurie matė kokias šmėklas – baidykles, kiti – kokią tai bobą su raudonais dantims, kiti – katiną baisioms akims. Vis tai seniau [buvo], kas tik eidavęs, vis šį tą nepaprasto matydavę[s]. Aš atmenu, siuvėjas Ramonas pasakojo ėjęs iš Veliuonos miest[elio] apie devintą dešimtą valandą namo į Klangius. Atėjus ant tilto prie kalno, kokia tai baime apimtas kryptelėjęs į užpakalį: pasirodė ore didžiausia boba. Krūptelėjęs ir greit žengęs namo link. Ale juo greičiau einęs, juo ta boba baisesnė sekanti ore. Ir matęs, kol į kaimą įbėgęs, pas ūkininką. Namiškiai patikę nustebo, kad pridusęs, išbalęs, nesavėje. Vos atsikvėpęs prakalbėjo apie baidyklę.

Ilgai gyventojai kalbėjo ir žingėidavo apie tą vaidinimąsi.

Aš papasakosiu, kad ir man atsitiko ant tos vietos krūptelėti. Buvo tai ar 1887 metais. Aš pasiėmiau kelias brošurėles, *Šviesos* ar du n[umerius] ir dar ką tai, nuėjau į Kalvių kaimą pas pažįstamus ir kartu paprašyt klebonui į talką sugriautą klėtį vežti. Pasikieminėjęs kaimoj, vakare užėjau pas Praną Veverškį. (Jis dar gyvas.) Sugėriva

15 Angažuodamasis pristatyti Veliuonos kalnus iš platesnės perspektyvos, J. Kumetis imasi pasakoti apie juos dar kartą, šįsyk tarsi veliuniškių vardu, nors akivaizdu, kad ir jo, ir vietinių žmonių kultūrinės patirtis grindžia tie patys folkloro naratyvai. Kartu toks pasirinkimas leidžia atsiminimų autoriui tarsi objektyviau liudyti šimtmečių sankirtoje vykusį kraštovaizdžio suistorinimą, kai piliakalniai ėmė įgyti istorinį matmenį ne tik rašytiniuose tekstuose, bet ir sakytinėje tradicijoje. Šioje dalyje pristatomuose pasakojimuose susipina mitologiniai naratyvai, istorinės žinios apie piliakalnius, Veliuonoje vykdytų archeologinių kasinėjimų atgarsiai.

16 Lietuvos žemės vardyno anketų duomenimis, Kartuvių kalnas stovi apie du kilometrai į rytus nuo miestelio, prie pat vieškelio Kaunas–Veliuona (LŽVA).

ar po tris šnabus¹⁷ nuo šaknų. Apie vienuoliktą valandą vakare, vasaroj, sako: aš tave pro kapelius praleisiu. Užsikabino šautuvą ir einava. Praleido pro senkapius; dar paėjus klausė: ar nebijosi [eiti] pro Kartuvių kalną ir Tvirbutupį?

Sakau:

– Na, ko aš bijosiu – bene aš boba.

– Ten vaidinas.

– O štai, – sakau, – aš statinį turiu. Nebijau: kas vaidinsis – ir duodu.

Taip pakalbėję persiskyriva.

Einu sau vienas greit, drąsiai. Ties Klangių kaimu perėjau iš kelio į taką. Statiniu žemės smėlį ardamas žengiu greit. Užėjo mintis, kad netoli vaidinimo[si] vieta, ir pradėjau dėl drąsos su lūpomis švilpyt. Taip statiniu dulkydamas taką pralenkiau daug karklų krūmų. Ogi iš po vieno krūmo kai duos per taką – net ir kelią pasiekė ilgiausia žalga. Aš krūptelėjęs nepasijutau, kai drožiau į tą pakrūmę.

– Ojezus! Ko mušies?

Atsipeikėjęs klausiu:

– Kas čia?

– Taigi aš.

– Kas tu?

– Banys.

– Tai kam tu su žalga mušei per taką?

– Tai mat, kad tu taip drąsiai žengi, norėjau pagąsdyt. O ma taip skaudžiai per ausį ir petį sudrožei.

– Tai ką gi čia veiki su ta žalga?

– Mat arklininkai leidžia į bulves arklius, tai daboju.

Suėję į pažintį vienas kito atsiprašėme. Einu tolyn. Netoli – vaidintuvių kalnas ir tiltas. Tik prisiminus, plaukai ant galvos siūst pasistatė. Bet nebijodamas einu. Ogi nors tamsu, matau: kas juda už tilto, lyg kad stulpas. Rodos, kad ant daikto biskį kruta. Pasidrąsinau ir einu pirmyn. Aš prie tilto, ans už tilto. Aš – į kairę ant tilto, jis – ant vidurio tilto. Jau reikia prasilenkti, jisai:

– Gutin abint [Guten Abend].

– Gutin [Guten]. Kas tu toks?

– Aš žydėlis, einu į Kalvius sodelį dabot.

– Tai kodėl taip palengva eini?

– Žiūriu į tamstą: ar žmogus, ar kas vaidinas. Juk čia prakeikta vieta. Čia visi bijo.

Persiskyrėme. Ir parėjęs papasakojau, kad aš nebijojau ir nereikia bijoti. Dabar jau tik kalba apie vaidintuves, bet nieks nebijo, nes žmonės išsiskirstę į kolonijas, pilni laukai triobų, o naktyje – žiburių.

.....

17 Šnabis – stiklelis degtinės (LKŽe: šnabė; šnapsas).

2. [Veliuonos] piliakalnis¹⁸

Jo išveizda aukščiau aprašyta. Čia parašau, kokia seniau buvo apylenkės gyventojų legenda. [Taip žmonės] tarp savęs atsiminę kalbėjo arba, jei koks nematęs tokio kalno nustebęs [klausdavo], pasakydavo.

Tai kalnas kai namas, tai ir aiškındavo, [jog] tai piliakalnis: čia mat dvaras (palocius) uždumtas, užkeiktas. Velniai uždūmė. To dvaro viduryje užkeikta sėdi graži pana ar karalaitė, ir visada jinai verkia, nor[i], kad kas jąją išvaduoūtų. Ponai varydavo žmonis [kalno] kasti, ale kiek dienomis nukasdavo, tai naktimis vėl velniai uždumdavo. Nuo žiemų pusės yra tame kalne loma. Tai vieną kartą sumanė ponai suvaryti baudžiauninkus, kad dienomis ir naktimis be perstojimo kastų ir kastų. Per ilgus metus kasė ir ties tąja loma prikasė duris. Žmonės poteraudami peržegnojo tas duris. Tuoj atsidarė durys. Ir pradėjo visokie ponai skrybėliuoti kariatose važiuoti ir pėsti eiti keliu prieš kalną į žiemius pro Zaleskio dvarą. Jau kiti buvę ir už dvaro. Baudžiauninkai žmonės perstojo kasti, užsižiopsojo į tuos ponus ir pradėjo iš šalių žemės griūti. Ir tuoj tie ponai visi sugrįžo atgal, durys užsidarė ir vėl žemės užslinko. Liko tik ta loma. Mat ponai buvo velniai, pasivertę ponais. Tie baudžiauninkai žmonės tai gavo nuo ponų angti. Kad būt žmonės neperstoję kasti, tai tie ponais pasivertę velniai būt išvažiavę, tas gražus dvaras būt iškilęs ir ta užkeiktoji pana karalaitė būtų išvaduota. Dabar ta pana pasikūkčiodama per dienas ir naktis verkia ir verkia.

Po to ta užkeiktoji pana prisisapnavusi jaunam vaikinui, kad rytą anksti ateitų ant to piliakalnio: ras panelę ant piliakalnio sėdint apsverkusią. Ir jam pasakius: „Kad tu mane, t. y. tą paną, pabučiuosi, tai mane išgelbėsi, ir mudu apsivesiva, ir tu būsi laimingas.“ Tas vaikinas anksti rytą nuėjęs ant piliakalnio, apsidairęs – panos nėra. Toje duobėje pamatęs didžiausią bjaurią apsiašarojusią rupūžę – šydu apsidengusi ir į vaikiną žiūrinti. Vaikinas persigandęs nubėgo lekuodamas namo. Sulaukęs nakties vėl susapnavęs [rupūžę, kuri pasakiusi]: „[...] Ta rupūžė, kurią matei po šydu, tai aš tikrai buvau ta pana, kuri tave prašiau pabučiuoti, žiūrėjau į tavo akis. Kad tu būtumei pabučiavęs, tai būtumei mane išgelbėjęs iš velnių globos. O dabar lieku prakeikta ant amžių.“

Tokios kalbos ilgai Veliuonos apylenkėje tarp žmonių girdėjos. Vieni gražiau, kiti blogiau, ale vis panašiai atpasakodavo.

Jaunesnioji karta pradėjo kitai tēmyt ir spēliot. Vasaros laikais atvažiuodavo iš Lenkų šalies [studentai], gal ir lietuvių studentai, bet lenkiškai kalbėdavo. (Tik vieną kartą, prieš 1890 metus, atvažiavo du lietuvių studentu – Jonas Kriauciūnas ir [Vilius] Gaigalaitis – apžiūrėti istorinių kalnų ir kalbėjos lietuviškai.) Eidavo į

18 Dar vadinamas Gedimino kalnu (Gedimino Kapo kalnu).

visas istorines vietas, pakrapštinėdavo, pakasinėdavo ir vis rasdavo senovės liekanų: smaigų, geležinių durtuvų, geležinių ir akmeninių kirvelių, ką žmonės vadina perkūno kulka. Radę ir kardą, ir iškirtojo jau parko griovyje, daubos krante prieš piliakalnį, radę du šautuvu, titnagu skiliant padegamu, – vis[a] nusinešė.

Rodos, 1886 m[etais] žmonės matė anksti rytą ant piliakalnio jauną inteligentą, su lopeta kasinėjantį. Kai jisai atsitraukė, užbėgę ant kalno. Rado pasodintus keturis medelius, ir vietoje seniau stovėjusio jovaro įkastas šulelis ir prikaltas skardis su parašu: „Tu spoczywają zwłoki Litewskiego Księcia Gedymina zabitego pod zamkiem. Ta góra w przyszłości będzie obsadzona drzewkami i postawiona pamiętka. Jeden z familiji Piastow“¹⁹. Tuoju sužinojo vietinė policija, pranešė Vilkijos antstoliui. [Šis] galvotrukčiais atvyko tiesiai ant kalno. Pastatyta buvo sargyba. Medelius išrovė išdraskė, įsakęs saugot, ar nepasikartos. Parašą išsivežė. Nuo to laiko žmonės kitaip pradėjo manyt apie kalną²⁰. Dabar jau pastatytas ir Gedimino paminklas, ir kryžius, ir kalnas pagražintas ir apsoodintas medeliais.

Prieš karą, ar 1912 metais, archeologas Tadas Daugirdas atvažiavęs samdė darbininkus ir kasinėjo piliakalnio viršų²¹. Nuo viršaus kasdami žemes leido žemyn; par tat viršus kalno paplatėjo ir kalnas pasižemino. Iškasė plačiai ugnavietę, kur rusėjo neužgęstamoji ugnis; pelenų duobę paliko išplatintą. Ieškojo istorinių liekanų. Nukasė ir aukštąjį kapčių, vietą stovėjusio jovaro. Rado sudegusių rugių grūdų ir visokių senovės karių ginklų. Gyventojai žingeidavo, kuriems galams čia kasinėja, apžiūrinėjo radinius. Nuo to laiko visai įgavo supratimą, kad tai tas piliakalnis [yra] Gedimino Kapas, kad čia vaidilų ir vaidelyčių sergima neužgęstanti rusėjo ugnis ir žmonės degino aukas Aukščiausiajam Viešpačiui Dievui²².

19 „Čia ilsisi prie pilies nužudyto lietuvių kunigaikščio Gedimino palaikai. Ateityje šis kalnas bus apsoodintas medeliais ir [ant jo] pastatytas paminklas. Vienas iš Piastų giminės.“

Piastai (lenk. *Piastowie*) – pirmoji Lenkijos kunigaikščių ir karalių dinastija, valdžiusi X a. antroje pusėje – 1370 metais. Dinastiniais ryšiais Piastai buvo susiję su Gediminaičiais ir Gediminaičių atšaka Jogailaičiais.

20 Tą manymą, tikėtina, stiprino ir jau nuo devyniolikto šimtmečio pabaigos skaitančiajai visuomenei į rankas patekdavusi įvairaus pobūdžio literatūra lietuvių kalba, skatinusi valstietį pažinti savo tautos praeitį per greta stūksančius gamtos paminklus – piliakalnius. Inteligencijai telkti skirtas *Aušros (Auszros)* žurnalas dar retai galėdavo pasiekti valstietiją, o, pavyzdžiui, Lietuvos istorijos žinių pateikęs *Pasakojimas Antano tretininko* buvo lengviau prieinama lektūra. Beje, šioje knygutėje buvo ir veliuniškių istorinę savimonę galėjusios veikti informacijos: „G e d i m i n o k a l n a s, Veliuonos miestelyje, supiltas buk ant Didžio Kunigaikščio Gedimino kapo“ (Valančius 1906: 59).

21 1912 m. Veliuonoje kasinėjimus vykdė lenkų sociologas, archeologas Ludwikas Krzywickis, dalyvavo ir T. Daugirdas.

22 Tikėtina, kad šie kasinėjimai bus davę nemažai stimulų jau nebe folkloro kūrybinio perprasminimo dėsnių nulemtoms interpretacijoms istorinėmis temomis (palyginimui žr. žemiau pateikiamą pasakojimą apie Cerkakalnyje dvarininko G. Zaleskio 1885 m. vykdytus mėgėjiškus kasinėjimus). Štai, informuojant apie 1912 m. Veliuonoje vykdytus archeologinius tyrimus *Lietuvos žiniose*, pasidalyta ir pasklidusiais gandais, esą archeologai atkasę patį kunigaikštį Gediminą (mat piliakalnyje

[3.] Čerkakalnis, ar[ba] Cerkakalnis

Taipgi aukštas kalnas, nuo rytų į vakarus pailgas. Ant to kalno stovėjo būk tai Friedenburgo pilis. (Žemiau parašysiu, kas išpasakojo.) Buvo ant jo viršaus gražus vaismedžių sodas. Apie 1895 met[us] Veliuonos dvarininkas Gabrys Zaleskis sodą išrovė ir sumanęs visą piliakalnį ir tą Čerkakalnį apsodino aglaitėmis ir pušaitėmis, bet tik prigijo nuo žiemų pusės. Ant viršaus tarp medelių ketino statyti vasarnamį dėl svečių. Tam tikslui nuo žiemų pusės platino kelią ir prikasė palei viršų kokį tai akmenų ir plytų pamatą²³. Tuoju padaugino darbininkų ir žingeidavo, ką atkas. Rado kokį koridorių, paskui [iš] plytų sumūrytą durų arką. Durų vietoj – žemės, ir ant viršaus susklepinimo²⁴ – žemės. Ponas buvo beturtis, matė: turtų ir čia nerasiąs, o darbas kainuos. Atidėjo toleniam laikui tą darbą. Ėmėsi sodint medelius apie kliombą ir sumanė antrą sodą kirsti, o parką steigti nepaprastų medelių.

Kai atkasė Cerkakalnyje mūrinį pamatą, tai žmonės suklego aiškinti, ką kas gir-dėjo. Vieni sakė, kad ant to kalno stovėjo raganų namas ir jos pro tas duris landžiojo. Kiti kalbėjo, kad viršų stovėjęs dvaras, o po apačia buvo tokie urvai išmūryti, kad paeidavo ir po piliakalniu, ir po Bažnytkalniu, per visą Veliuonos miestelį tęsėsi iki Margų kalno. [Pasakojo], kad kada tai miestelio rinkoje parsprogo žemė, tai atsinešė žmonės ilgą kartį ir dugno nepasiekė. Kada taip buvo, nepasako, – kitados. Kiti vėl kalbėjo, kad ant to kalno stovėjo mūras kai cerkvė ir po tuo mūru urvai kareiviams gyventi ir slėptis. Tais urvais išeidavo [i] Margų kalną prieš Pilaites. O nuo tų Pi-laičių, iš panemunio, [priešai] užpuldinėjo kareivius. Dabar tik piktos dvasios juose gyvenančios. Dėl to ir Zaleskis nedavęs toliau kasti, kad tų piktybių nepaleisti.

4. Bažnytkalnis

Čia stovėjo žinyčia. [Čia buvo] stabmeldžių maldos vieta ir kapai²⁵; dabar visame kalne, kur tik pagriūva ar prakasa, visur randasi žmonių kaulai. Sakydavo: kur da-bar bažnyčia stovi, tai te milžinus laidojo.

1883 m[etais], kai dabar stovinčiai Didž[iojo] Kunig[aikščio] Vytauto 1421 me-tais statytai katalikų bažnyčiai cimantines grindis dėjo, tai po medinėms grindims

.....
iškasta žmonių kaulų bei pelenų), o laikraštis *Литовская Русь* parašęs, neva archeologai kalne radę kažin kokias duris, ir taip toliau ([Daugirdas] 1912: 2).

23 XIX a. antroje pusėje išplitus piliakalnių kasinėjimui (valstiečiams ieškant aukso, dvarininkams ir kunigams tenkinant smalsumą), dvarininkas G. Zaleskis taip pat buvo įsitraukęs į šią veiklą (Zabiela 1995: 19; Tautavičius 2001).

24 *Susklepyti* – padaryti, išmūryti skliautą (LKŽe: susklepyti).

25 Plg. J. Basanavičiaus pateikiamą Veliuonos pilies aprašymą: „1364 m. križokai vėl apgulo pilį ir įėmę visą sudegino ir volus iszardė [...]. Keistutis pilį vėl atstatė. Cziajau buvo ir lietuviu žiniczia. 1404 m. križokai antrąsik iszgrovė pilį, o senovės žiniczią pertaisę pavertė į katalikiszką bažniczią“ (1884: 45).

prakasus žemę rado didelio žmogaus supuvusį levoną, tik galva su visais dantims, plaukai ilgi, kaulai sutrešę ir subirę. Ir šilko apdaro šmotai. Visa tai surinkę nunešė po presbiterijaus grindims į rūšį (sklepą), iš lauko pusės per langiuką sumetė. Tada langiukai buvo prie pat žemės; taisant bažnyčios pamatą užsimūrijo langiukai. Žmonės stebėjėsi, kokio milžino būta to žmogaus.

5. Margų kalnas ir Pilaitės²⁶

Už Veliuonos miestelio į vakarus, už dabartinių katalikų kapinių, – Margų kalnas. Žemyn vedančiu keliu nuėjus arti upelio Gystus į kairę per pievą (lanką) – kelias į panemunį, ir prie vandens po kairei – du kalneliu. Tai Pilaitės. Čia istorinė vieta. Bajerburgo pilis. (Iš kur aš sužinojau, paskiau pasakysiu.)

Apie Pilaites mažai žmonės kalbėjo. Sakydavo, kai kitados baudžiauninkai ponams darmiai dirbdavo, tai paliepė sukasti, kad smagiau ponams būtų dairytis, ir aplink užleisti vandenį. Priešais Pilaites Margų kalne iškastos lomos pasivaikščioti. Sako, kad ant tų Pilaičių kalnelių kokie mūrai stovėjo ar Nemuno sargyba. Nuo vietinių gyventojų aš daugiau pro Pilaites ir Margų kalną negirdėjau.

Bet seniai, dar jaunas būdamas, šaltkalvis Deonizas Markevičius²⁷, gimęs Veliuonos parapijoje, Kalvių kaime, buvo apsivedęs su veliuoniete Šulciūte. Mokėdamas lenkų ir vokečių kalbas išvažiavo į Adesą [Odesą]; sumaningai apkaustęs jūrių laivą buvo apdovanotas dviems Rusų caro galvomis sidabro medaliais. Važinėjęs Juodose jūre, su žmona aplankęs Jeruzalių ir daug šv[entų] vietų, [iš kur] parsivertė paminkus: iš Alyvos daržo – arškėčių vainikėlių, iš Jordano – akmenėlių ir Kristaus grabo skalos ir taip toliau. Pasenę abu bevaikiai parėjo į savo namus numirti. Aštuoniasdešimt penkerių metų senelis pasistatė gimtinės kaime kalvę ir dirbdamas džiaugėsi, kad galėjo į savo šalį, į Tėvynę Lietuvą, sugrįžt. Dar atminčiai apkaustė Veliuonos bažn[yčios] šventoriaus vartus (bromą), ant durų geležinius pagražinimus (rzezbas) ir tris kryžius ant vartų stogelių.

Tai tas senelis Markevičius taip atpasakojo [apie Margų kalną]. Kai jaunas buvęs, tai girdėjęs žmonėse tokią pasaką. Pilaičių vietoje buvus kokių tai raganių sostinė. Ir jų daug buvę, tai jie visokius prajovus darydavę. Tai ponaičiais pasivertę su žmonėms tabokierkoms mainydavę: parėję namo [šie] rasdavę kišenėje tik arklio kanapą. Tai arkliais mainydavę: parvedę namo, [žmogus] rasdavęs vietoj arklio beržą ar ką kitą

.....
26 Rankraštyje – Piliakalnis.

27 XX a. iš veliuoniškių išgirstas sakmes ir padavimus beletrizuota forma pristatęs Stasys Liutvinavičius rašo apie sufoklorėjusį personažą kalvį Divonyzą, padėjusį vokiečiams iš aukšto bokšto iškelti Veliuonos bažnyčios varpą (Liutvinavičius 2007: 34–35). Tačiau jo, regis, nereikėtų sieti su J. Kumečio rankraštyje minimu Deonizu Markevičiumi. Remiantis veliuoniškių pasakojimais, iškeliant varpą vokiečiams talkinęs garsus kalvis A. Šleževičius (Židikas) (K. Gudmanto asmeninio archyvo medžiaga).

pririštą. Kai kur [velniai], į kokį ožiuką pasivertę, žmonis mėgdžiojo. Ir margi, ir juodi, ir raudoni – visokių spalvų [velniai] po to kalno krūmus vaikščiodavo, vaidindamies visaip žmonis erzindavę, bauginę. Tai žmonės ir vadinę tą vietą – Margų kalnas.

Kas tai jam nupasakojęs, kad tie raganiai daug velnių tame kalne, pakrūmėje, išvirę paleido į visą apylenkę. Tie velniai vaikščioję po pelkes, po krūmus ir klaidinę žmonis, vadžiodavę, kad kits į trečią dieną tesugrįždavęs. Jie visokiais monais iš žmonių surinkdavę, ko tik jiems, [raganiams], reikėjo [burtams]: juodą veršį, juodą šunį, juodą katiną ir juodą gaidį. Tame Margų kalne, nuo žiemų pusės krūmuose, tuos visus gyvius sukimšdavę į deguto (smalos) katilą ir virdavę. Gerokai pavirinus, pradėdavę lįst lauk gyvi velniai, kuriuos tie raganiai siuntinėdavę į visą apylenkę kai tarnus iš žmonių medžiagos jiems rinkti.

Markevičius sumanęs tą raganių amatą iširti. Jaunas būdamas turėjo draugų tokių pat išdykėlių. Ir susitarė jisai, Karpinskiukas iš Plaušinių, dar, neatmenu, kas trečias. Paėmė iš Plaušinių dvaro didelį sagoną, nusipirkę deguto pasistorojo juodą veršį, juodą šunį, juodą katiną ir juodą gaidį. Vieną tykų ramų vakarą nusivežę viską į Klangių krūmus. Užtaisę vaškūrą, užkaitę degutą ir, pradėję nuo veršio, visus [gyvius] sukimšę surištus į tą katilą. Kai pradėjo virti, koks te buvęs bruzdėjimas, cypimas, – jiems plaukai atsistoję, paėmęs šurpas. Ogi kai pradėjo kasžinkas šlamėt, treškėt, krūmai krutėt, žypčiot, jie visi persigandę, viską palikę kad lėkė, tai lėkė namo. Tik palei kaimą atsisukę, matę žypčiojant. Sako: gerai, kad arklius buvom parvažiavę, būtų ir tie pasilikę.

Paskui, jau senas būdamas, kokioj tai, rodos, vokiškoj brošiūroj radęs, kad ant Cerkakalnio tai stovėjęs Friedenburgo pilis²⁸, o ant Pilaičių – Bajerburgo pilis²⁹. Už tos, [Bajerburgo], pilies ar tvirtovės per Nemuną buvęs tiltas. [...] Pilaitės – du kalneliai. Tai tvirtovė kanuolėms pastatyti ir aplink gilus griovys vandeniui apleisti. Iš kanuolių [kryžiuočiai] šaudę į Margų kalną, Lietuvos kareivių apkasus. [Skaitęs], kad tuos apkasus sumanęs Kunig[aiškštis] Margis, ar Margers, dėl sargybos prieš tiltą ir kryžievių tvirtovę. Dėl to tą kalną ir vadina Margų (Margio) kalnas³⁰. Pusė

28 Ordino pilis Friedeburgas stovėjo Žemaičiuose, tačiau tiksliai jos vieta nenustatyta. Netiksliai interpretuojant XIV a. 4-ojo dešimtmečio įvykius, ji buvo tapatinama ir su Veliuona (plačiau žr. Batūra 2001: 106).

29 Atkreiptinas dėmesys, kad J. Basanavičius, rašydamas apie Veliuonos pilį, taip pat mini *Fridburgą* ir *Bajerną*, arba *Bajerburgą*, iš kurių kryžiuočiai puldinėjo lietuvius ir „tikojo lietuviszką pilį įgriebti“ ([Basanavičius] 1884: 44–46).

30 Kiti šaltiniai patvirtina, kad, suistorinant Veliuonos piliakalnius, Pilėnų legenda miestelio krašto vaizdyje iš tiesų buvo lokalizuojama. Margų kalno pavadinimą imta sieti su kunigaikščiu Margiriu, o Pilaitės – su Pilėnais: „Kas pilį statė ir kieno ji buvo, surašytojui nežinoma. Viena moteriškė pasakojo, kad būk jos tėvas Anupras Aleksa pasakojo, kad šioje pilyje lietuviai su kun[igaikščiu] Margiu susideginę. Margio vardu ir kalnas į šiaurę nuo tų Pilaičių vad[inamas] – Margų [kalnas]“ (LVŽA). Prielaida XIX–XX a. sandūroje rastis romantinei Pilėnų–Pilaičių versijai Veliuonoje tapo tai, kad sulig J. Basanavičiaus studijos apie piliakalnius pasirodymu prasidėjo ir istorijos šaltiniuose

kilometro nuo Veliuonos piliakalnio [esančiame] tame [Margų] kalne, apkasuose, [...] iš kanuolių kryževiai ir Did[įjį] Kunigaikštį Gediminą užmušę. Gediminas kritęs ir jo kūną parvežę ant piliakalnio³¹.

Pilaitės, [esančios] žydo Jofos ūkio ribose, naikinamos. Valdžiai vertėtų [šiuos kalnus] nusavinti.

Ką girdėjau ir atminiau, netaikydamas aprašiau. Kas tiks – išsiskirsite.

Atsiprašau su pagarba Jonas Kumetis

Veliuona 1929 m. 15/III

Rankraštis saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje,
Retų knygų ir rankraščių skyriuje, f. 32-324

LITERATŪRA

Bassanawiczius Jonas 1883. „Apie senowes Lietuwas piles“, *Auszra* 1, p. 15–18; 2, p. 36–41; 3, p. 61–70; 4, p. 97–102; 5, p. 129–135; 6, p. 163–169; 8–10, p. 236–242.

[Basanavičius Jonas] Bs. J. 1884. „Apie senovės Lietuvos pilis“, *Auszra* 1–3, p. 37–52.

Baronas Darius, Mačiulis Dangiras 2010. *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Batūra Romas 2001. „Veliuona – Lietuvos gynybos skydas kare su Kryžiuočių ordinu (XIII a. pabaiga – XV a. pirmasis ketvirtis)“, in: *Veliuona, (Lietuwas valsčiai)*, sudarė Vida Girininkienė, Povilas Kriksčiūnas, Irena Seliukaitė, Vilnius: Versmė, p. 78–111.

[Daugirdas T.] 1912. „Veliuonos kalno kasinėjimas. (Žinias suteikė T. Daugirdas)“, *Lietuwas žinios*, rugpj. 30 (12), p. 1–2.

Griškaitė Reda 2016. „Istorija – tarp apšvietimo ir romantizmo“, in: *Lietuwas literatūros antologija, 1795–1831: šviečiamasis klasicizmas, preromantizmas 2*, sudarė Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 387–393.

Kerbelytė Bronislava 1970. *Lietuwių liaudies padavimai*, Vilnius: Vaga.

Kubilius E. 1925. „Veliuonos išklmės“, in: *Aušros medis: Lietuvai pagražinti draugijos vienkartinis leidinys*, redagavo L. Gira, Kaunas, p. 10–14.

.....

minimų lietuvių pilių paieškos, o Pilėnų lokalizacijos problema anuomet vis dar buvo neišspręsta (plačiau žr. Baronas, Mačiulis 2010: 229–250). Įkurdinti Pilėnus Veliuonoje pakako bendros vietovardžių šaknies, juo labiau kad kitą kalną pagal panašų sąskambį buvo galima susieti su pačiu kunigaikščiu Margiriu. Tokiai interpretacijai buvo palanki to meto lietuviškoje historiografijoje ir literatūrinėje Pilėnų vaizdinio tradicijoje (apimančioje ir vertimus) vyravusi asmenvardžio Margiris forma *Margis* – ją, be kita ko, vartojo ir vienas pirmųjų lietuvišką Pilėnų istorijos versiją pateikęs M. Valančius, piliakalnį lokalizavęs Žemaičių vyskupijoje (Valančius 1906: 98–100).

31 XIX a. ir vėlesnė historiografija siužetą apie didžiojo kunigaikščio Gedimino dalyvavimą kovose prie Bajerburgo ties Veliuona, jo sužeidimą ir mirtį perėmė iš ankstesnių šaltinių, nors šaltinių ir historiografijos neaiškumai iki šiol kelia diskusijas dėl kunigaikščio žūties Veliuonoje (Batūra 2001: 94–98). Šis siužetas prigijo ir veliuniškių sakytinėje tradicijoje, o Veliuonos piliakalnis imtas vadinti Gedimino kalnu, Gedimino Kapo kalnu.

- Kulevičius Salvijus 2014. „Kurtuvėnų krašto padavimai arba kelios pastabos kultūrinės atminties tema“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 19, p. 207–225.
- Labanauskas Kęstutis 2001. „Veliuonos dvaro ir parko apybraiža: iš Veliuonos parko žvelgiant“, in: *Veliuona, (Lietuvos valsčiai)*, sudarė Vida Girininkienė, Povilas Krikščiūnas, Irena Seliukaitė, Vilnius: Versmė, p. 29–48.
- Liutvinavičius Stasys 2007. *Veliuonos sakmės ir padavimai: (mitai ir tikrovė)*, Radviliškis: Litera.
- Maciūnas Vincas 1939. *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*, Kaunas: [s. n.].
- Maciūnas Vincas 2003. „Žvelgiant į Motiejų Valančių po šimto metų“, in: Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, sudarytojas ir baigiamojo straipsnio autorius Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 503–535.
- Merkys Vytautas 1999. *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis.
- Pacevičius Arvydas 2002. „Motiejus Valančius XIX a. knygos kultūroje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 20, p. 49–71.
- Stravinskas Antanas 2001. „Knygnešys, vargonininkas ir chorvedys Jonas Kumetis“, in: *Veliuona, (Lietuvos valsčiai)*, sudarė Vida Girininkienė, Povilas Krikščiūnas, Irena Seliukaitė, Vilnius: Versmė, p. 728–733.
- Tautavičius Adolfas 2001. „Seniausia praeitis“, in: *Veliuona, (Lietuvos valsčiai)*, sudarė Vida Girininkienė, Povilas Krikščiūnas, Irena Seliukaitė, Vilnius: Versmė, p. 63–77.
- Tumas Juozas 1938. „Chorvedys ir knygnešys Jonas Kumetis“, in: *Knygnešys: 1864–1905* 1, 2-oji laida, redaktorius P. Ruseckas, Kaunas, p. 157–169.
- Valančius M. 1906. *Antano tretininko pasakojimas*, naujas pataisytas išleidimas, Vilnius: išleido Juozapas Zavadskis.
- Vitkūnas Manvydas 2016. „Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip 'atminties vieta'“, *Karo archyvas* 31, p. 274–327.
- Volonczauskas Motiejus 1897. *Zemaicziu vyskupyste*, parasze vyskupas Motiejus Volonczauskas, Shenandoah, Pa.: spaustuvėje „Garso Amerikos lietuvių“.
- Volteris E., Narjauskas J. 1910. „Dainų rinkimo Komisijos atsišaukimas į p. p. Vargonininkus“, *Vargonininkas* 1, p. 1–2.
- Zabiela Gintautas 1995. *Lietuvos medinės pilys*, Vilnius: Diemedis.

Parengė, įvadą ir komentarus parašė *Vilma Daugirdaitė*